

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԱՍՐՅԱՆ ՍԻՐՎԱՐԴ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻ

ՌՈՒԲԵՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿԸ

**Ճ.01.02 - «Նորագույն շրջանի հայ գրականություն» մասնագիտությամբ
բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ – 2018

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝ քանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր
ՄԱՐՏԻՆ ԳԱՐԵԳԻՆԻ ԳԻԼԱՎՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ քանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր
ՍԱՄՎԵԼ ՊԱՐԳԵՎԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

քանասիրական գիտությունների
թեկնածու
ՌԻՄԱ ՄԱՄԻԿՈՆԻ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպություն՝ Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվան
պետական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2018 թ. հունիսի 22-ին՝ ժամը 12:30-ին, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում գործող ԲՈՀ-ի Գրականագիտության 003 մասնագիտական խորհրդում: Հասցեն՝ ք. Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 15:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ Մ.Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2018թ. մայիսի 21-ին

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար,
քանասիրական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ՝

Ս. Ա. Մարգարյան

1. ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ռ. Հովսեփյանի ստեղծագործության համապատկերում արտացոլվել են ժամանակաշրջանի կենցաղն ու բարքերը, ժամանակակիցների մտածողությունն ու հոգեբանությունը: Գրողն իր ժամանակաշրջանի յուրահատուկ տարեգիրն է, ով ստեղծում է մնայուն գեղարվեստական արժեքներ, որոնք արտահայտում են նրա՝ ժամանակի զգացողության հասանելի ու անհասանելի շերտերը: Հենվելով այդ շերտերի վրա՝ Ռ. Հովսեփյանն ստեղծում է իր աշխարհը, ուր ներկայացնում է «ներսի ու դրսի» ներդաշնակությունը, ինչպես նաև մարդկային հոգու մնանկությունն ու բարոյական պատենշների խորտակումը:

Ռ. Հովսեփյանի գեղարվեստական մտասուզումների ակունքում ժամանակի ու տարածության մեջ գոյի իմաստավորումն է: Գրողը քննում-ներկայացնում է հիմնախնդիրներ, որոնք փոխում են արժեքներն ու ժամանակի վերաբերյալ պատկերացումները, աղավաղում, ավերում մարդու ներաշխարհը:

«Ռուբեն Հովսեփյանի գեղարվեստական արձակը» ուսումնասիրության առարկան նրա պատմվածքները, վիպակներն ու «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպն է, որոնք անհնարին է արժևորել՝ առանց անդրադառնալու 1960-1980-ականների արձակի զարգացման միտումներին ու օրինաչափություններին, որովհետև գրողն ինչքան էլ տաղանդավոր ու ինքնատիպ լինի, իր աշխարհընկալման մեթոդներով, եղանակներով, կերպարակերտման ու պատկերաստեղծման, լեզվաոճական յուրահատկություններով առանձնանա գրական շարժման համապատկերում, միևնույնն է՝ ներկայացնում է գրապատմական առաջընթացի կոնկրետ շրջափուլի միտումներն ու օրինաչափությունները: Այդ իսկ պատճառով ուսումնասիրության առանձին գլուխներում փորձել ենք համառոտ անդրադառնալ նաև 1960-ականների սերնդի առավել հայտնի մի շարք գրողների, Ռ. Հովսեփյանի ու նաև նրանց ստեղծագործությունների վերաբերյալ գրականագետների ու գրողների առանձին արձագանքներին, արժևորումներին ու դիտարկումներին:

2. ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ռուբեն Հովսեփյանի գեղարվեստական արձակը» թեման արդիական է այն առումով, որ հնարավորություն է տալիս բացահայտել՝

1. Ռ. Հովսեփյանի արձակի թեմատիկ ու ժանրային բազմազանությունը, գեղարվեստական ու լեզվաոճական յուրահատկությունները:

2. Գրողի արձակն արժևորել իր ժամանակի գրական զարգացումների համապատկերում:

3. Ամբողջացնել գրողի ստեղծագործական դիմանկարը:

3. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

1. Բացահայտել Ռ. Հովսեփյանի գեղարվեստական արձակի առանձնահատկությունները, ուսումնասիրել հեղինակի աշխարհայացքային սկզբունքների արտացոլումը փոքր արձակում ու լայն կտավի ստեղծագործություններում:

Այս նպատակով առանձնացրել ենք Ռ. Հովսեփյանի փոքր արձակն ու լայն կտավի ստեղծագործությունները, որոնց առանձին ուսումնասիրությունները թեպետ տարանջատվել են տարբեր գլուխներում, սակայն չեն խոչընդոտել հեղինակի գրական ժառանգությունն արժևորելու որպես միասնական համակարգ:

2. Ներկայացնել Ռ. Հովսեփյանի գեղարվեստական արձակն իբրև համակարգ: Գրականագիտական մտքի արդի պահանջների համապատկերում ցույց տալ գրողի հասունացման ու կայացման դինամիկան:

3. Քննել աշխարհի գեղարվեստական ընկալումների հովսեփյանական մոդելը, որն ավանդականի ու նորարարականի հետաքրքիր, բավական հաջողված համադրում է՝ իր գեղագիտական ուղղվածությամբ ու կառուցվածքային յուրահատկություններով:

4. Բացահայտել Ռ. Հովսեփյանի գեղարվեստական արձակի պոետիկայի յուրահատկությունները:

4. ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

Սկսած «Որոնումներ» ժողովածուից՝ Ռ. Հովսեփյանի ստեղծագործություններն արժանացել են քննադատության ուշադրությանը, արժևորվել ու գնահատվել տարբեր տեսանկյուններից ու մոտեցումներով:

Նրա ստեղծագործություններին անդրադարձել են Ս. Աղաբաբյանը, Ս. Արզումանյանը, Ե. Ալեքսանյանը, Ն. Ադայանը, Ա. Դոլուխանյանը, Ֆ. Մելոյանը, Ա. Մուրադյանը, Դ. Գասպարյանը, Ս. Աղաջանյանը, Լ. Մուֆաֆյանը և այլք:

Առավել հանգամանալից Ռ. Հովսեփյանի ստեղծագործություններին անդրադարձել է Ս. Արզումանյանն իր «Խորհրդահայ վեպը» ուսումնասիրության մեջ՝ առանձնացնելով նրա տեղը 1960-ականների արձակում:

Արվեստաբան-քննադատ Լ. Մուֆաֆյանը Ռ. Հովսեփյանի արձակը գնահատում է նորարարության, պատմվածքի ու վիպակի ժանրային տիրույթների ընդլայնման կտրվածքով:

Իր «Հայկական պատմվածքը 1960-1970-ական թվականներին» ուսումնասիրության մեջ գրականագետ Ս. Աղաջանյանն անդրադառնում է

գրողի փոքր արձակի առանձնահատկություններին, ներկայացնում Ռ. Հովսեփյանի աշխարհընկալման կերպը:

Ռ. Հովսեփյանի առաջին շրջանի ստեղծագործությունները, հատկապես մի շարք պատմվածքներ, արժանացել են նաև քննադատության. նա իր մի քանի պատմվածքներում «երբեմն կյանքը ձևում է ըստ իր պատկերացումների, իսկ ավելի հաճախ՝ իլյուստրացիայի ենթարկում այս կամ այն թեզը»:¹

«Պատմվածքներում քնարական խոհը հաճախ հնչում է սենտիմենտալ»², - գրում է գրականագետ Ելենա Ալեքսանյանը: Այսքանով հանդերձ՝ Ռ. Հովսեփյանի արձակը դեռևս մնում է համակողմանի ուսումնասիրության, որպես համակարգ՝ արժևորման կարոտ:

Ուսումնասիրության գիտական նորոյթն այն է, որ առաջին փորձն է գրականագիտության արդի չափորոշիչներով ներկայացնել գրողի ստեղծագործությունն իր ամբողջական համակարգով, թարմ մտածողության, ժամանակի սրված զգացողության դրսևորումներով:

5. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ուսումնասիրության մեթոդաբանության հիմքում ընկած է Ռ. Հովսեփյանի գեղարվեստական արձակի համակարգի ամբողջական ընկալման, ուսումնասիրվող նյութի համադրման սկզբունքը: Ատենախոսության մեջ բացահայտվում ու վերլուծվում են կոնկրետ ժամանակաշրջանում գրողի ստեղծագործություններում արծարծվող հիմնական թեմաները:

Դիմելով մի շարք մեթոդների (վերլուծական, քննական համադրական), փորձել ենք Ռ. Հովսեփյանի արձակը լուսաբանել ժամանակաշրջանի գրական զարգացումների համապատկերում, որոշարկել գրողի տեղը 20-րդ դարավերջի և 21-րդի սկզբի հայ գրականության մեջ, բացահայտել նրա աշխարհընկալման մեթոդներն ու եղանակները, կերպարակերտման ու պատկերաստեղծման, լեզվաոճական յուրահատկությունները՝ օգտվելով հայ և օտարագի մի շարք ճանաչված տեսաբանների, գրականագետների՝ Վ. Բելինսկի, Վ. Կոժեվնիկով, Էդ. Ջրբաշյան, Ս. Աղաբաբյան, Հ. Թամրազյան, Լ. Հախվերդյան, Ե. Ալեքսանյան և այլք, աշխատանքներից:

6. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքն ունի ճանաչողական նշանակություն՝ պայմանավորված նյութի արդիականությամբ ու թեմատիկ բազմազանությամբ: Այն օգտակար

¹ Աղաբաբյան Ս., Կյանքը և պատմվածքը, «Գրական թերթ», 1965, № 24:

² Алексанян Е., В поисках героя истины, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1965, с. 109.

կարող է լինել ինչպես բանասիրական ֆակուլտետի ուսանողների, ուսուցիչների, այնպես էլ «Նորագույն շրջանի գեղարվեստական արձակը» մագիստրոսական հատուկ դասընթացի համար:

7. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ուսումնասիրությունը կատարվել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում, քննարկվել և պաշտպանության է երաշխավորվել Նոր և նորագույն հայ գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի կողմից:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները հրապարակվել են ԲՈՀ-ի կողմից ընդունելի ամսագրերում:

8. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Աշխատանքը կազմված է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացությունից և օգտագործված գրականության ցանկից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածության մեջ ներկայացվում են ուսումնասիրության առարկան, նպատակն ու խնդիրները, արդիականությունը, մշակվածության աստիճանը, գիտական նորույթը, գործնական նշանակությունը:

ԳԼՈՒԿ ԱՌԱՋԻՆ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ (ՓՈՔՐ ԱՐՁԱԿԸ)

Առաջին գլխում անդրադարձել ենք Ռ. Հովսեփյանի փոքր կտավի ստեղծագործություններին, որոնք հեղինակի գրական ժառանգության ծանրակշիռ մասն են կազմում, և հիմնավորել, որ փոքր արձակի հաջողությունները 1960-80-ականներին պայմանավորված են նաև Ռ. Հովսեփյանի որոնումներով:

1965 թ. լույս տեսավ Ռուբեն Հովսեփյանի «Որոնումներ» պատմվածքների ժողովածուն, որտեղ գետեղված է նաև հեղինակի առաջին տպագիր ստեղծագործությունը՝ «Երկրաբաններ» վիպակը: Ժողովածուն երիտասարդ գրողի ներքին անհանգստությունների, ասելիքի հստակեցման, գեղարվեստական ճաշակի ձևավորման մեկնակետն էր:

Հեղինակը ճշգրտում էր կողմնորոշման չափանիշները, ուրվագծում թեմատիկ ընդգրկումների շրջանակը, փորձում հստակեցնել ասելիքը, ստեղծել փոքր կտավի ստեղծագործության իր մոդելը:

«Որոնումներ» ժողովածուի պատմվածքներից առավել հաջողված են այն ստեղծագործությունները, որոնց մեջ հեղինակն իր կենսագրության այս կամ այն դիպվածը դարձրել է անհատականության բնորոշ գիծ, կերպարների բնավորության, հոգեկերտվածքի բացահայտման միջոց: Իսկ այն պատմվածքները, որոնց մեջ փորձում է «կյանքը ձևել ըստ իր պատկերացումների», կերպարները ներկայացնել գրքային-արիեստական միջավայրում ու հարաբերությունների մեջ և «ավելի հաճախ իյուստրացիայի ենթարկել այս կամ այն թեզը», ուշադրության արժանի են գրապատմական՝ Ռ. Հովսեփյանի ստեղծագործական որոնումների, աճի, որպես գրող հասունացման, կայացման ու գրական դիմանկարի ամբողջացման առումով:

1968 թ. Բեյրութում լույս տեսած ավանախում տպագրվեցին Ռ. Հովսեփյանի «Խորանարդիկներով տունը», «Վերադարձ», «Մեր պապերը» պատմվածքները, որոնք արդեն հասուն գրչի արդյունք էին: Այս և հետագա շրջանի իր ստեղծագործություններում Ռ. Հովսեփյանը «հերոսի և միջավայրի փոխհարաբերության մեջ չի տեսնում սոցիալական-բարոյական գործոնը, սակայն հայտնաբերում է մարդկային գոյաբանական վիճակներ»:³

Այդ պատմվածքներում ընդգրկված են մեր ներկայի ու անցյալի տարբեր հատվածները: Դրանց մեջ «անցյալ դարն է դարձել գրողի քննարկման և հետազոտության նյութը, այն սոցիալական-պատմական միջավայրը, ուր գործում են նրա հերոսները՝ մշտապես ջանալով հասնել ինքնահաստատումի, սեփական «ես»-ի հաստատման: Ժամանակի և անհատի փոխառնչությունը դարձել է գրողի ստեղծագործության առանցքը»:⁴

Ավանախում տպագրված պատմվածքներում որոշակիորեն ճշգրտվում են թեմատիկ ընդգրկումների այն սահմանները, կերպարների այն շրջանակը, որոնք շարքից շարք, ժողովածուից ժողովածու ավելի են ընդլայնվում ու խորությամբ բացահայտվում:

1977 թվականին Ռ. Հովսեփյանը հրատարակեց «Ամենատաք երկիրը», 1980-ին՝ «Երկար, հրաշալի օր» ժողովածուները, որոնք բազմազան են թեմատիկ ընդգրկումներով և խիստ ուշագրավ՝ ժանրի վերաբերյալ ընթերցողների իմացության ընդլայնման, ոճական տարբեր դրսևորումների համադրման, թարմ լեզվամտածողության, ընդհանրության մեջ՝ պատմվածքի սեփական մոդելի ստեղծման առումով:

---

3. Արզումանյան Ս., Խորհրդահայ վեպը, գ.4, Երևան, «Խորհրդային գրող» հրտ., 1990, էջ 441:

4. Մուլախյան Լ., Սեփական պատմությունից մինչև մարկեյսյան խորքերը, «Նորք», 2017, N1, էջ 18:

Այս ժողովածուներում Ռ. Հովսեփյանը մարդուն ներկայացնում է որպես բնության անքակտելի մասնիկ, իսկ մարդու կողմից բնության հետ ներդաշնակության յուրաքանչյուր խախտում՝ հեռացում ինքն իրենից, իր նախնական կերպից ու աստծուց:

Ռ.Հովսեփյանի պատմվածքներն ամբողջական ընկալմամբ ներկայացնում են տարբեր սերունդների կենսապատումը տարածաժամանակային տարբեր հարթություններում: Տարածությունն ու ժամանակը վճռական դեր են կատարում կերպարների աշխարհընկալման, մարդկային հարաբերությունների վերաբերյալ հայացքների ձևավորման, ինքնության հաստատման գործընթացներում: Իսկ յուրաքանչյուր առանձին պատմվածք իրականության ու հիշողությունների, իրականության ու հեքիաթի, առասպելի, մտքի յուրօրինակ խտացում է ժամանակի տարբեր չափումներում:

Փոքր կտավի ստեղծագործությունները գրական վարպետության կատարելագործման, կողմնորոշման չափանիշների ճշգրտման, ոճի ձևավորման հիանալի դպրոց հանդիսացան Ռուբեն Հովսեփյանի համար:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՂԸ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԸ (Ռ. Հովսեփյանի վիպական աշխարհը)

Ռ. Հովսեփյանի գրական մուտքն ազդարարվեց 1964 թ. «Սովետական գրականություն» ամսագրում տպագրված «Երկրաբաններ» վիպակով, որի հերոսները գնում են երազանքի հետևից ու համառ որոնումների շնորհիվ գտնում իրենց որոնածը: Վիպակում հեղինակի՝ Թուրքմենիայում որպես երկրաբան աշխատած տարիների հիշողություններն են, տպավորությունները, կերպարները՝ տարբեր ազգությունների երկրաբաններ, ովքեր անապատի ավազուտներում քաղցրահամ ջրի ակունքներ են որոնում՝ հաղթահարելով բազմաթիվ դժվարություններ, ենթարկվելով դաժան փորձությունների:

«Երկրաբաններ» վիպակի սյուժեն բավական պարզ է, միագիծ, կոնֆլիկտն ու հանգուցալուծումը՝ նախորդ շրջանի գրականությունից ընթերցողին ծանոթ, ինչն, անշուշտ, բնորոշ է առաջին քայլերն անող երիտասարդ գրողին:

Պատումի ընթացքն առաջ է տարվում՝ Նինա, Արմեն՝ միմյանց հաջորդող մասերի հերթագայությամբ: Կառուցվածքի այս ձևը դեռևս անսովոր էր ինչպես ընթերցողի, այնպես էլ քննադատական մտքի համար:

Ռ. Հովսեփյանը հետագայում այլևս չանդրադարձավ այս ձևին: Պատահական չէր, այնուամենայնիվ, որ նա վիպակը զետեղել էր «Որոնումներ» խորագրով ժողովածուում:

1970 թվականին լույս տեսան Ռ. Հովսեփյանի «Հայոց թաղ» և «Ճիչ» վիպակները: «Հայոց թաղ» վիպակում հեղինակը շարունակում է (երբեմն տպավորություն է ստեղծվում՝ կրկնում է) «Մեր թաղի մարդիկ» շարքի թեմաներն

ու մոտիվները, իրեն ծանոթ ու հարազատ մարդկանց կերպարներով ամբողջացնում սասունցիներով, մշեցիներով, խնուսցիներով, մեղրեցիներով, Հայաստանի արևելյան ու արևմտյան հատվածներից ներգաղթածներով բնակեցված «մի պուճուր Հայաստանի համապատկերը»:

Վիպակի հերոսներից շատերը ներկայացվում են ավելի լայն կապերի ու հարաբերությունների ոլորտներում, ներաշխարհի ավելի խորքային հետախուզումներով: Ընթերցողը վիպակում արդեն տեսնում է մի նոր Լևոն պապի, վարպետ Մկրտիչի, շուկայի վարիչ Սմբատի, Մարիամի ու Սրբուհու, սասունցի Եթիմի, պատումի հանգույցներում հայտնված նոր կերպարների:

Ռ. Հովսեփյանը հատու վրձնահարվածներով է ներկայացնում թաղի առօրյան՝ նրա առավուտը, կեսօրը, երեկոն ու գիշերը՝ ամեն ինչ դարձնելով տեսանելի:

Թաղն ապրում է իր հոգսերով ու տազնապներով, մարդկային հակասություններով ու դրամաներով.«Բակերից օջախների ծուխ էր բարձրանում: Կարմիր գոլորշի: Լայնաբերան պղինձների մեջ քլթքլթում էր տրորված լոլիկի հյութը» (97), հերթով կյանքից հեռանում են թաղի պապերն ու տատերը, նոր երեխաներ են ծնվում...«Այս ո՞նց շատացանք,-հանկարծ զարմացավ Խաթունը և հիշեց Գևորգի վրանը,-մրջունի նման ժողովուրդ ենք, էլի»(103):

Դրամատիկ-ողբերգական կերպարներ են Ռ. Հովսեփյանի վիպակների հերոսները: Նրանցից յուրաքանչյուրի սրտում մղկտում են կորստյան ցավերը, չսպիացող վերքերը հանգիստ չեն տալիս, ահագնանում է հոգու ճիչը ու թնդում՝ որպես բրուտ Սամսոնի որդու վերանորոգած դատարկ կարասներից նկուղի լոռւթյան մեջ տարածվող արձագանք:

«Ճիչ» վիպակում Ռ. Հովսեփյանը չի անդրադառնում ռազմաճակատային իրադարձություններին, չի ներկայացնում ռազմի տեսարաններ, հերոսական ու ողբերգական դեպքեր: Պատերազմի իսկական դեմքը նա ցույց է տալիս Սահակի, Սեդրակի, Աշխենի, Գևորգի, Աքանազի, Վարսենիկի, զինվորական հոսպիտալի բժիշկների ու բուժքույրերի տառապանքների, մղձավանջների, ծանր հիշողությունների համապատկերում: Պատերազմը ֆիզիկապես ու հոգեպես խեղել ու հաշմել է վիպակի հերոսներին, սպանել նրանցից շատերի հավատը, աղավաղել երբեմնի ազնիվ զգացմունքները, և, ընդհակառակը, կարծես թե անցել է ջրի պիպիզ Վարդանի, միլիցիայի մայր Բաբկենի ու նրանց նման շատերի կողքով, որոնք կորցրել են իրենց մարդկային դեմքը:

Վիպակի գործողությունները կատարվում են թիկունքի գավառական քաղաքում, որը յուրատեսակ ռազմաճակատի է նմանվել.«Ամեն օր վիրավորներով լեցուն գնացքներ էին գալիս, և թիկունքային այս քաղաքը ստանում էր ճակատայինի տեսք: Եթե չկային փված, քանդված, հողեփված տներ, կամուրջներ, ապա կային խեղանդամներ, հենակավորներ, խելագարներ...Եթե այստեղ դեռ արկ չէր հասել, ապա հասել էր արկի շորշուփը,

հետևանքը»(136): Իսկ այդ հետևանքները պակաս ահավոր ու սարսափազդու չէին: Ճիշտ է, գավառական այդ քաղաքում արկեր ու ռումբեր չէին պայթում, օդում չէին ոռնում թշնամու ինքնաթիռները, բայց նույնպես սարսափելի իրադարձություններով էին հագեցած ժամերն ու օրերը: Ավերածությունները կատարվում էին մարդկային հոգիներում, և եթե փլված, հրդեհված տներն ու կամուրջները հետագայում կարելի է վերանորոգել, ապա անհնարին է մարդկանց հիշողությունից ջնջել որևէ բան, վերականգնել նրանց հոգեկան խախտված հավասարակշռությունը, ամոքել որդեկորույս մայրերի, այրիացած նորահարսների, որբ մանուկների ցավերը:

Եվ այդ հաշմված ու խեղված մարդիկ, որ հավատավոր էին ու խաչապաշտ և «միայն մի Քրիստոս գիտեին ու մի խաչելություն, հիմա զգում են, որ ամեն ժամ հավատավոր Քրիստոսներ են խաչվում, որ կյանքը հենց խաչելություն է, և առանց խաչվելու երևի թե հնարավոր չէ ապրել» (179-180): Ու երևի թե հնարովի են Քրիստոսի, Նոյի, սրբերի մասին պատմություններն ու առասպելները, թե չէ ինչու պիտի քրիստոնյա ժողովուրդները կռվեն միմյանց դեմ, ոտնատակ տան միմյանց սրբությունները: Սրանք Սահակի, Սեդրակի, գինվորական հոսպիտալում մահամերձ Գևորգի անկողնու մոտ ողբացող մոր, Աշխենի և նրանց նման շատ շատերի մտածումներն են, զարմանքի տարատեսակ դրսևորումները:

Վիպակի գործողությունները կատարվում են կոնկրետ ժամանակահատվածում և տարածական կոնկրետ սահմաններում (Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներ, գավառական քաղաք), սակայն ժամանակի ու տարածության միասնականությունը (քրոնոտոպ) Ռ. Հովսեփյանը ներկայացնում է տարբեր դրսևորումներով ու տարբեր չափումների մեջ՝ ժամանակը՝ «ներփակ» և «բաց» սահմաններում, երբ մի դեպքում գեղարվեստական ժամանակը համընկնում է պատմական ժամանակի հետ և ներկայացնում բնական ընթացքով իրար հաջորդող իրողությունների շղթա, մյուս դեպքում նրանց տարբեր հոսքերի (անցյալ, ներկա, ապագա) համադրման տարբեր ձևերով:⁵

Պատումի առանցքում Սեդրակի և Սահակի ողբերգական-դրամատիկ կերպարներն են, որոնց ավելի շատ ոչ թե ֆիզիկական հաշմվածությունն է տանջում, որքան հոգեկան ծանր մղձավանջները:

Իսկական Գողգոթայի ճանապարհ է եղել Սեդրակի կյանքի ուղին: Համատարած հայաժանքների տարիներին «Սեդրակը գլուխն առել փախել էր գյուղից, վախենալով, որ հոր հետևից իրեն էլ են Սիբիր քշելու... Հայրը կուլակ էր, ինքը կուլակի տղա, և թեպետ այդ տարիներին շրջանառության մեջ էր «Որդին

---

5. Ջրբաշյան Էդ., Գրականության տեսություն, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1980, էջ 118:

պատասխանատու չէ հոր համար» կարգախոսը, նրա վախն անհիմն չէր» (126):

Թշնամու գնդակից ավելի ծանր էր Սեդրակի համար այն հարվածը, երբ Սանամի սենյակում տեսավ միլիցիայի մայոր Բաբկենին. «Թախտին նստած, բոբիկ ոտքերով կոշիկները գտնելու անհաջող փորձեր էր անում միլիցիայի մայոր Բաբկենը: Նրա ճարպոտ, արու կատվի բեղերը զզվելի թվացին Սեդրակին»: Գերությունից վերադառնալուց հետո նրա առաջին գործը գյուղի շներին խեղդելը եղավ (համակենտրոնացման ճամբարում շները նրան շատ էին քրքրել): Հիմա, տեսնելով լացող Սանամին ու Բաբկենին, նրան հանկարծ թվաց, «թե իրեն չեն ազատել Դարնիցայից, և հիմա ուր որ է կանաչ աչքերով շները պիտի պատառոտեն փորը, ոտքերը»(113): Բաբկենը հիշեցնում էր կանաչ աչքերով այդ շներից մեկին.«Խեղճ, խեղճ Սահակ,-մտածում էր Սեդրակը և հանկարծ մտքով անցավ, որ ո՞վ գիտի, գուցե իր բացակայության ժամանակ Մանուշակի մոտ էլ այսպիսի մի մայոր է եկել-գնացել»:

Պատերազմը հոգեպես խեղել է շատերին. մայոր Բաբկենը լավ գիտեր, որ դեռ կենդանի է Սահակը. «Սև թղթից երեք ամիս անց պարբերաբար ստացվում էին Սահակի նամակները, և ծանոթ փոստատարը ստոր պայմանավորվածությամբ նամակները հանձնում էր Բաբկենին...Միլիցիայի մայոր Բաբկենը համոզվածությամբ սպասում էր, որ մի օր պիտի ստացվի երկրորդը՝ իսկական սև թուղթը, և էն ժամանակ արի ապացուցի՝ նամակներ եղել ե՞ն, թե՞ ոչ» (132):

Ծանր էր պատերազմի ժամանակ թիկունքի կյանքը, և ոչ պակաս հերոսական, քան ռազմաճակատում: Մարդիկ դիմանում էին ցուտին, խավարին, սովին ու բազմաթիվ այլ զրկանքների: Ամեն ինչ արվում էր ռազմաճակատի համար, և իրենց որդիներին, ամուսիններին, եղբայրներին ու հայրերին գործարաններում, գյուղատնտեսական աշխատանքներում փոխարինած կանայք ու երեխաները մաքառելով դիմանում էին: Կային նաև, բնականաբար, հուսահատվողներ, դժվարություններին չդիմացողներ, մարդ կոչվող ստոր արարածներ, որոնք օգտվում էին իրավիճակից:

Բարձր վարպետությամբ է Ռ. Հովսեփյանը պատումի ընթացքում բերում-միավորում բոլոր հանգույցները, ստեղծում իր յուրահատուկ մոդելը, որն ամբողջանում է կառուցվածքի խճանկարային ոճով և հետաքրքիր գունային երանգներով: Նա ընդգծում է հավատի պարտադիր առկայությունը մարդու մեջ. և այդ հավատի կորստյան ահավոր հետևանքները: Սանամը կորցրել էր Սահակի վերադարձի հավատը, միլիցիայի մայոր Բաբկենը միայն իր կենդանական բնազդներին էր հավատում: Նրանք, մեկն իրենից անկախ, մյուսը՝ գիտակցաբար, խախտում են աստվածաշնչյան «մի շնանար», «մի խաբիր մերձավորիդ» պատվիրանները և հատուցում են՝ Սանամի ինքնասպանությամբ՝ անդունդ գահավիժելով, ու Բաբկենի՝ ամենուրեք իրեն հետապնդող մղձավանջներով ու հոգեկան տառապանքներով: Մղձավանջ էր ամեն անգամ Սեդրակին հանդիպելը, ով չէր մտածում, որ վերջիվերջո, Բաբկենը օրենքի մարդ

է. «Թող չկարծի, թե իրենից վախեցող կա: Իշխանության ներկայացուցիչ ես, կարող ես բռնել, քո հերն էլ անիծած: Արդեն քանի տարի է, պիտի բռնեք: Դե բռնեք: Թող վերջանա գնա» (156):

Ուժեղ անհատականություն է Սահակը, պատվախնդիր, անկոտրում կամքի տեր, սեփական պատկերացումներն ունի մարդու, ժամանակի, ընտանիքի ու բարոյականության մասին: Հայրենիքն ու ընտանիքն են նրա պատկերացմամբ ամենամեծ արժեքները, և նրանց նկատմամբ վերաբերմունքով է պայմանավորված մարդու ով կամ ինչ լինելը:

Պատերազմը տակնուվրա է արել Սահակի ներաշխարհը, բայց չի կարողացել կոտրել նրան: Հազարավոր մահեր է տեսել Սահակը ռազմաճակատում, ծանր, արյունաքամ լինող, ահավոր ցավերից ազատվելու համար ընկերներից մահ աղերսող զինվորներ, զինվորական հոսպիտալում կենդանության ոչ մի հույս չներշնչող վիրավորներ, բայց կարողացել է դիմանալ... Այս ամենից ավելի ծանր էին նրա համար կնոջ՝ Սանամի մասին լսած լուրերը. «Մի օր փախավ հոսպիտալից ու տուն եկավ. չար լուր էր ընկել ականջը: Սանամն ընկել էր ոտքերը, թրջում էր վիրակապերը, հարևանները եկան հաշտեցնելու, ոչինչ չստացվեց» (134):

Հիշողությունները բալասանող սպեղանի են Սահակի համար ու չեն թողնում վրեժ լուծել Սանամից, միևնույնի մայր Բաբկենից: Սահակը կարող էր պատժել նրանց, բայց գերադասում է արհամարհանքը, որն ավելի ծանր պատիժ էր Սանամի համար՝ հատկապես, երբ որդուն՝ Վահեին չի թողնում մոր մոտ: Հիմա հոսպիտալի նեղ հիվանդասենյակում մի կերպ ծվարած Վահեն իր միակ փրկությունն էր, իր գոյության իմաստը: Սահակը մինչև վերջ էլ մտածում էր, որ այդ ամենը երազ է, ծանր մղձավանջ, որ Սանամն ինքնասպանություն չի գործել, պատահաբար է ցած ընկել ժայռից:

Սանամին գտել էին Չանգլի ձորում. «Գրպանում թրջված երկտող կար՝ հագիվ ընթռնելի տառերով. Աստծո սիրուն, Սահակ, ներիր ինձ: Քո Սանամ» (171):

Յուրովի դժբախտ են նաև վիպակի մնացած կերպարները: Պատերազմն ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն թափանցել է նրանց մեջ, աղճատել հոգեպես կամ ֆիզիկապես, շատերի մեջ սպանել մարդկայինը, արթնացրել զազանային բնագոյներ: Միտանի, միծեռնանի, անթացուպերով ու հենակներով մարդկանցով է լցվել գավառական քաղաքը, որը մանուկներով, աղբանոցներում ու գերեզմանոցներում ուտելիք փնտրող մուրացկաններով, որոնց համար մարդկային խիղճն ու արժանապատվությունն արդեն անհասկանալի զգացումներ են: Մուրացկաններից յուրաքանչյուրը պատրաստ է հռչոտելու «ազդեցության իր ոլորտում» թեկուզ պատահաբար հայտնված իր նման մեկ ուրիշին, ինչպես գիշատիչներն են անում, երբ իրենց ուտելիքին մի ուրիշն է մոտենում:

Ստեղծագործական ճանապարհի տարբեր հանգրվաններում Ռ. Հովսեփյանը «գրքից գիրք հյուսել է սիրո, հավատարմության ու խղճի պատմություն, որը նաև դժվար ապրող հայի պատմությունն է: Նրա հերոսներն իրենց հողի, հիշատակների ու երազանքների շարունակությունն են, որ ժառանգաբար գտել են իրենց միակ ու տաք երկիրը ու չեն դավաճանում նրան, թեև այդ երկրում հաճախ լինում են ցրտեր»:⁶

«Խորհրդային գրականություն» ամսագրի 1980 թ. N4-ում լույս տեսավ Ռ. Հովսեփյանի «Որդան կարմիր» վիպակը:

Ոչ հեռավոր անցյալի ու իր ապրած օրերի համապատկերում է Ռ. Հովսեփյանը հյուսում Լևոն Սիմոնյանի տոհմի կենսապատումը, որը ոչ միայն կոնկրետ գերդաստանի, այլև «ժառանգաբար գտած» իրենց տաք երկրում դժվարին կյանքով ապրող սերունդների պատմությունն է՝ «հիշողությունների մերթ ամբողջական, մերթ հատվածային օղակներով հյուսված»:

Տոհմի պատմությունը հեղինակը ներկայացնում է որպես առասպել. «Չեմ թաքցնում՝ ես շատ եմ ուզում, թեկուզ անկատար, թերի, թողնել իմ տոհմի առասպելը», որը «երկար, հրաշալի մի օր է՝ հազար թելերով կապված անցած օրերի հետ, երեսը դեպի եկող օրերը»:⁷

Տարիների հեռվից անցած յուրաքանչյուր օր հեղինակին «պատկերանում է տան պատին խփած այն գորգի տեսքով, որ դարասկզբին որդիների հետ Լևոն պապն էր որսացել ջրհեղեղից», և հիմա հեղինակը փորձում է հայտածել այդ առասպել-օրվա «թաքնված բոլոր նախշերը», որոնք անսպառ են, անընդգրկելի և յուրաքանչյուր հաջորդ պահի ավելի շքեղ ու գունազեղ են դառնում:

Առասպելը սնուցող երակը Լևոն պապն է՝ տոհմի կենաց ծառի այն բունը, որ սնում է տարբեր ճյուղեր ու ծիլեր: Արմատավորվել է կենաց այդ ծառը միայն օձերով ու կարիճներով բնակեցված աղուտներում.«Լևոն Սիմոնյանը այդ աղուտները առաջին անգամ տեսել է վագոնի լուսամուտից, երբ եղբոր կանչով ընտանիքն առած Թիֆլիսից Երևան է գալիս»: Գնացքը Երևան էր բերում «հայոց փրկված խանդավառությունը՝ նկարիչների, ճարտարապետների, բանաստեղծների, գիտնականների, ինժեներների.«Կուտակված այդ խանդավառությունը հենց ընթացքում խելացնոր ծրագրեր էր գծում, և սարալանջերը մի ակնթարթում ծածկվում էին անտառներով, գետերից ջրերը պոմպերով մղվում էին սարահարթ, ջրերը էլեկտրականություն էին դառնում, ձորերից բարձրանում էին վախեցած շեները, ընդերքից ոսկի, պղինձ, նավթ էին դուրս բերում, և սակավաջուր երկրի երեսին շղթա էին կապում արհեստական լճերը» (12):

---

6. Մուրադյան Դ., ««Անտառի տղամարդ ծառը»», Ռուբեն Հովսեփյան, «Նորք», 2017, N1, էջ 20:

7. Հովսեփյան Ռ., Երկար, հրաշալի օր, Երևան, 1980, էջ 6, Աստիտես կնշվի միայն էջը:

Վիպակի առանցքային կերպարների համար կյանքի իմաստն ամենօրյա որոնումների մեջ է: Բոլորն էլ ինչ-որ բան են որոնում, ու կյանքը նրանց համար մի յուրահատուկ խաղ էր: Հայոց թաղը «բնակեցնելիս կարծես մի փոքր Հայաստան կազմելու խաղ էին հորինել. խաղի սկզբում մասնակցում էին միայն գաղթականները, արմենկոմի մեծացրած որբերը, հետո խաղի մեջ մտան նաև Արևելահայերը՝ Ջանգեզուրից, Լոռուց, Շիրակից, շրջանի մերձակա գյուղերից»(185):

Տառապանքի ուղիներով է անցել Լևոն պապը. «Նա շատ էր կորցրել... Ջրհեղեղի պատճառով իրեն Նոյ կոչող Լևոն Սիմոնյանը, հետագայում, երբ արձակվել էր դժբախտությունների կծիկը, արդեն Հոբ էր: Հարվածը հարվածի հետևից էր զարկվում նրա գլխին: Կինը՝ Նենեն, մահացավ՝ առանց հիվանդանալու, անսպասելիորեն: Որդին՝ Դերենիկը, այդպես էլ տուն չվերադարձավ, Վահանի հանձնարարությամբ Քարվանսարա մեկնած տղան մի տարի անց ձերբակալվել էր, ընկել Դիլիջանի բանտ...: Նրա աչքի առջև հազարավոր գաղթականներ աներևակայելի տանջանքներից հետո հանգիստ էին առնում անագորոյն մահի ճանկերում»: Էջմիածնի վանքի պատերի տակ «մարդիկ կոտորվում էին իբրև ճանճեր...Նրանք ոչնչանում էին ոչ թե քրդի ու տաճիկի սրից, այլ մեր հյուրընկալ պետության մեջ, իրենց եղբայրակիցների մոտ՝ սովից, հիվանդությունից, անտերությունից: Նրանց օգնության համար թեև ստացվում են ամեն կողմից գումարներ, բայց դրանք հազիվ ցամաք հացի են քավականացնում և... թաղումների համար ծախսվում»(69):

Սակայն Սիմոնյանների կենաց ծառը չէր հատվում, շարունակում էր ճյուղեր տալ. աշխարհ են գալիս նոր սերունդներ, ովքեր Լևոն պապի համոզմամբ պիտի ապրեն ու արարեն, երկիրը հայրենիք դարձնեն...

Լևոն պապի հիշողություններն անընդհատ պտտվում են մոռացվող արժեքների շուրջ. նա վաղուց գիտեր, որ «որդան կարմիրների հազվագյուտ ցեղը» հենց Արարատյան դաշտի աղուտներում է բազմացել՝ «Արագ գետի եզրերին՝ սկսած տաճկական Սարվանյար գյուղից, որը կես օրվա ճանապարհով էր հեռու Աթոռից, մինչև Նախիջևանի սահմանները»: Դրանց արժեքը միայն մեր նախնիներն են իմացել ու զարմացրել են տաճիկներին, որ միամիտ հայերը երբեք չեն սակարկում դրանք գնելիս:

Մեր ժողովրդի համար որդան կարմիրը սոսկ ներկ չէ, այլ պատմական հիշողություն՝ վտանգի ենթարկված շերտերից մեկը, որն իր ծալքերում պահում է «հայի տեսակի հարատևման գաղտնիքները, և նրա անվերադարձ կորուստը կաղավաղեր մեր մշակութային ազգային դիմանկարը, հնարավորություն չէր տա «անվերջ փոփոխվող քարտեզի վրա ունենալ մեր գույնը», «ամրագրել մեր

հասցեն», նորից ու նորովի սկսել մեր հոգևոր մաքառումները, որն «ի վերջո դառնում է ազգային ճակատագիր»:⁸

Ճիշտ է, «Որդան կարմիր» վիպակում նույնպես հեղինակը հետևողականորեն առաջ չի տանում սյուժետային որևէ կոնկրետ գիծ և «օժանդակ» թեմաներ ու կերպարներ է ներմուծում պատումի հյուսվածքի մեջ, սակայն նորից վարպետորեն միահյուսում է բոլոր թելերն ու հանգույցները, և վիպական կառույցը նմանվում է տարբեր գույներով գորգի, որի երանգները ժամանակի ընթացքում ոչ թե խունանում, այլ ավելի են ընդգծվում ու թարմանում:

Սիմոնյանների տոհմի պատմությունն ամբողջացնում են տարբեր սերունդների ներկայացուցիչներ, որոնցից յուրաքանչյուրին հեղինակը կերպավորում է բնորոշ նրբերանգներով, իսկ Լևոն պապին ներկայացնում է որպես ֆաբուլայում գործող անձերի ու իրադարձությունների հանգույցները իրար հետ կապող օղակ:

Ռ. Հովսեփյանի «Մեր թաղ», «Ճիչ», «Որդան կարմիր» վիպակներն իրենց միասնության մեջ ներկայացնում են ոչ միայն տարբեր սերունդների կենսապատումը, այլև երկրի մի քանի տասնամյակների պատմությունը՝ իր դրամատիկ էջերով, մակընթացություններով ու տեղատվություններով:

Այդ վիպակներից յուրաքանչյուրը հարստացնում է ժանրի վերաբերյալ ընթերցողների պատկերացումները: Դրանք մշակութաբանական ծանրակշիռ երևույթներ են նորագույն շրջանի գրական զարգացումների համապատկերում:

ԳՆՈՒՆ ԵՐՐՈՐԴ
ՀԵՌԱՎՈՐ ՌԻ ՄՈՏ ԱՆՑՅԱԼՆ ՌԻ ՆԵՐԿԱՆ ԱՊԱԳԱՅԻ ՏԵՍԱԿԱՆՈՒՄ
(«ԾԻՐԱՆԻ ԾԱՌԵՐԻ ՏԱԿ» ՎԵՊԸ)

Երրորդ գլուխը նվիրված է հեղինակի «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպին, որտեղ գեղարվեստական ու հրապարակախոսական կրքոտ լիցքերի համադրմամբ հեղինակը ստեղծում է վեպի իր յուրահատուկ մոդելը, ներկայացնում «ժամանակի ներքին ֆունկցիայի» վերաբերյալ իր պատկերացումները, նրա համապատկերն ամբողջացնելու իր մեթոդներն ու եղանակները: Վեպում ոչ միայն մարդն աշխարհի, այլև աշխարհը մարդու մեջ տեսնելու հոգեբանական նուրբ և խոր ներթափանցումներն ու հրապարակախոսական ակտիվ միջամտությունները, որոնք շաղախվում են մարկեսյան ռեալիզմի՝ իրականության պատկերն ամբողջացնելու

---

8. Քալանթարյան Ժ., Ժամանակակից հայ արձակի վիճակն ու խնդիրները, <<Գրական թերթ>>, 2014, N16:

փիլիսոփայական առկայծումներով, լեզվական շերտերի ուշագրավ համադրումներով, ավելի են հզորացնում գեղարվեստական կենսունակ լիցքերը:

«Ծիրանի ծառերի տակ» վեպում ավելի ցայտուն են դրսևորվում հովսեփյանական արձակի յուրահատկությունները՝ առօրյա, կենցաղային, սովորական թվացող դեպքերն ու իրադարձությունները կենսապատումի իրողություն դարձնելու ու գեղարվեստականացնելու վարպետությունը, սյուժետային՝ առաջին հայացքից իրար հետ չառնչվող ճյուղավորումները մի կետում միավորելու և հանգուցալուծումը տրամաբանական ու փաստարկված դարձնելու մեթոդներն ու եղանակները, ժանրի ոչ թե «ճակատային մասում» կոսմետիկ փոփոխություններ, այլ «հատակագծում» կառուցվածքային նոր տարրեր ներմուծելու միտումները, պատումի անպաճույճ, խճանկարային ոճը:

Վեպն ընթերցելուց հետո ականա հիշում ես Ֆ. Դոստոևսկու «Բաղամուր»-ի կապակցությամբ ասված Պ. Սևակի խոսքերը. «Ինձ ապշեցրեց նա: Ուրիշների մոտ հաճախ մեծությունը երևում է, ասենք, այն բանում, որ մի տող ջնջել չես կարող, նույնիսկ մի բառ, ամեն ինչ չափված ու ձևված է, ամեն ինչ հղկված: Այստեղ այդպես չէ:

Սա հենց այն է, ինչ որ կյանքը՝ հախտուն, վայրի, անդասդաս, անկարգ: Բայց այդ անկարգության մեջ կա մի ներքին, ամենախիստ կերպով իրար աղերսակցված կարգավորություն: Սա իսկական կյանքն է-արտաքինից անտակտ, ներքուստ, սակայն, ամեն մի չնչին մանրամասներով իրար հետ կապակցված»:⁹

Ռ. Հովսեփյանի ներկայացրած կերպարների մեծամասնությունը շարժման առաջին օրերից հասարակությանը ծանոթ անձնավորություններ են, որոնց հեղինակը ներկայացնում է նրանց բնութագրող խորհրդանշական անվանումներով՝ Շերեփուկ, պարոն փեսա, Լողլող, Մորուքավոր, ներքին գործոց նախարար, բանտապետ, Ենոք, Գոռ, Կարմիր խաչի ներկայացուցիչներ, Ենոքի մանչ և այլն:

Կոնկրետ գործողություններով հանդես եկող իրական մարդկանց, սակայն, Ռ. Հովսեփյանը ներկայացնում է որպես գրական կերպարներ՝ ցույց տալով, որ նրանց բարոյահոգեբանական, ինչու չէ, նաև կենսաբանական նկարագիրը սոցիալ-քաղաքական միջավայրի արդյունք է: Նրանք մարմնավորում են անկախության առաջին տարիներից սկսված ու շարունակվող իրավիճակի աղավաղված համապատկերը: (Ռ. Հովսեփյանից առաջ այս հարցերին անդրադարձել է Ս. Հարությունյանը, «Հավերժություն» պատմվածքների ժողովածուում: Փոքր կտավի ստեղծագործություններում, բնականաբար, Ս. Հարությունյանը չէր կարող ժամանակի ողջ համապատկերը ներկայացնել տարածաժամանակային լայն սահմաններում, ինչը հաջողությամբ արեց Ռ. Հովսեփյանը):

---

9. Սևակ Պ., Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 6, Եր., «Հայաստան» հրտ., 1976, էջ 403-404:

«Գրական թերթին» 2009 և 2013 թվականներին տված հարցազրույցներում Ռ. Հովսեփյանն այսպես է ներկայացնում վեպը գրելու շարժառիթներն ու իր խնդիրները. «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպում ես փորձել եմ կապակցել հեռավոր ու մոտ անցյալն ու ապագան»,¹⁰ որովհետև «ինձ ամենաշատը հուզում է մեր քաղաքացիական հասարակության կառուցման խնդիրը: Այլևս հույս չեմ կապում իշխանությունների ու կուսակցությունների հետ: Իմ ցանկությունը պայմանավորված է քաղաքացիական հասարակության կայացմամբ, ինչն էլ կարող է պարտադրել իշխանություններին ու կուսակցություններին վերանայելու մեր ապրելակերպը: Քաղաքացիական հասարակության զարգացումը պիտի թարմացնի վաղուց ի վեր սեփականաշնորհված իշխանությունը և կուսակցություններին, թարմություն է պետք թե՛ մտածողության և թե՛ կադրային. գաղափարական ճահիճը պետք է վերացվի»:¹¹

Ժողովրդի ոգևորության ալիքների վրա ասպարեզ են եկել «գործիչներ», ովքեր խախտում են պատմության միասնականությունն ու «նոր տոմար» են սահմանում, նոր արժեկարգեր ստեղծում, և նրանց համար բացարձակապես փոյթ չէ, որ աստիճանաբար կորցնում են իրենց հենման կետը՝ Հայաստանը, «որի լեռներից ծնված աղբյուրները վտակ-վտակ վազելով ու իրար միանալով, մի կարգին գետ չդարձած, մի կարգին հովիտ չկազմած, թափվում են այլոց ծովեր ու ոռոգում այլոց հողեր(13): Եվ անհասկանալի է՝ «սա օտարի կողմից հայոց ճակատագրի անկիրք շարադրա՞նք է, թե՞ անեծք ու խարան»:¹²

«Ծիրանի ծառերի տակ» վեպում «ժամանակային ցուցիչները շատ են, բայց կա հենման կետը՝ Հայաստան երկիրը՝ արտաքուստ ու ներքուստ, և կա հայ մարդը՝ իր անցյալով ու ներկայով»:¹³

Այդ հենման կետն էին կորցրել նոր տոմարի առաքյալները, և նրանց ջանքերով էր ժամանակը դուրս ընկել առաջընթացի իր բնականոն հունից, նրանց ջանքերով էր քաղաքը փոխել իր դիմագիծը. «Քաղաքի ձյունն ավելի գորշ էր, քան այն տարիներին, երբ դեռ գործում էին ծխնելույզավոր, նաև կրակաբոց արտաշնչող գործարանները, որոնց փակման պահանջով մի խումբ մորուքավորներ օր ու գիշեր գոռգոռում էին հրապարակներում և իշխանության պալատների մատույցներում: Մեկը նույնիսկ հացադուլ հայտարարեց: Չէր ուզում ապրել թունավոր երկրում: Չէր ուզում տեսնել կանանց ամլությունն ու տղամարդկանց անկարողությունը, երեք անգամ, պոչավոր, առանց վերջավորությունների մանկանց ծնունդը»(16):

Նրա և նրա նմանների պատճառով «պղտորվեց մեր տակառի լուծույթը», ու խախտվեց անցյալ-ներկա-ապագա ուղեծիրում ժամանակի նորմալ ընթացքը:

---

10 «Գրական թերթ», 2009, 20 դեկտեմբերի:

11 «Գրական թերթ», 2013, 4 փետրվարի:

12 Փիլոյան Վ., «Էս ենք, էս աշխարհի ստեղծածն ենք», «Գրական թերթ», 2014, 28 հուլիսի:

13 Նույն տեղում:

Աքսորականի որդի Ավետիքի հիշողությունների միջոցով է Ռ. Հովսեփյանը ներկայացնում իր մոտեցումները ժամանակի տարբեր հոսքերին, իրողություններին, որոնք փոխում են մարդու կյանքի ընթացքը՝ դարձնելով նրան դժբախտ կամ երջանիկ, Քրիստոս կամ Հուդա:

Վեպն առաջին հերթին հետաքրքիր է ֆաբուլա-սյուժե հարաբերակցության տեսակետից. Աքսորականի որդի Ավետիքը իր Հրեշտակ ձիով երկու պարկ սալորաչիր է տանում՝ վաճառելու, հետո խնամիներին հանդիպելու, գյուղից բերած ձիրանի կոճղը փայտագործ վարպետ Վարոսին հանձնելու ու տուն վերադառնալու առօրեական մտադրությամբ: Ֆաբուլայի այս նեղ սահմաններում են ծավալվում վիպական գործողությունները՝ բացահայտելով մի քանի սերունդների կենսապատումի ժամանակագրությունը՝ տեր-Ստեփանոս, նրա որդի Ավետիք, Ավետիքի որդի Գոռ, Պլնչոտ, որին պատահաբար շուկայում հանդիպում է Ավետիքը:

Վեպը կառուցվածքային առումով «եթե որպես ֆաբուլա ապագային միտված ժառանգություն է, ապա որպես սյուժե՝ նախորդած ժամանակների արձագանք-կրկնություն է, որովհետև նշված հինգ սերնդին էլ բաժին է ընկել կենսակերպի անտրոհելի բաղկացուցիչ դառնությունը»:¹⁴

Անցյալի զուգահեռի վրա հայ ժողովրդի պատմության նորագույն շրջանի՝ անկախության դեպքերի ու իրադարձությունների ընթացքը Ռ. Հովսեփյանը ներկայացնում է Ավետիքի ու նրա ընտանիքի կենսապատումի օրինակով՝ նրա կերպարում բացահայտելով հասարակության ճակատագիրը, խորագնին քննության ենթարկելով այդ ճակատագրի խեղման պատճառները:

Տառապանքի, ցավի ու մահվան քառուղիներով է անցել Ավետիքը և հիմա, թերթելով հիշողությունների էջերը, անցնում է իր կյանքի բոլոր զուգահեռներով, ու նրա մտասևեռումներում միշտ Մ. Սարյանի «Ծիրանի ծառերի տակ» կտավն է, որ «մանկության համ ու հոտ է արտաշնչում», արթնացնում վաղուց մոռացված կամ աննշան թվացող մանրամասներ, դեպքեր, բառեր, հնչյուններ, որ հիմա նշանակալից էին դառնում ու անբացատրելիորեն կարևոր:

Մեծ նկարչի կտավը հեղինակի համար անցյալն ու ներկան համադրելու, լայն առումով՝ ժողովրդի ու հայրենիքի մասին խորհելու յուրահատուկ միջոց է: Ավետիքը՝ այդ զուգահեռներում ակամայից հայտնված տառապալա մի անհատ, որ երբեմն «տարածություններն ու ժամանակներն իրար խառնելով, մտնում էր նկարի մեջ, դառնում նկարի մասը, գույնը, երանգը... լույսի այն պատառիկները, որ կեսօրին տերևների արանքից վայր ընկնելով գորգ էին գործում ծառերի տակ, նա հավաքում էր բռան մեջ և, որպես լուսավոր ներկ, շտապում շաղ տալ այգում, կարծես վախենում էր, որ եթե քիչ էլ ուշացնի, կտավն անդառնալիորեն աղավաղված կմնա, կնմանվի անհաջող վերատպության: Լինում էին ինքնամոռացման պահեր, երբ Ավետիքն իրեն միաժամանակ թե՛ ծառ էր զգում,

---

14 Նույն տեղում:

թե՛ գույն, թե՛ լույս, թե՛ վրձին, թե... Սարյան»(42): Կտավի համապատկերում Ավետիքի աչքերի առջև հանդիպարվում են անցյալն ու ներկան, անցյալը՝ կտավի անկրկնելի գույներով ու երանգներով, ներկան՝ պարոն փեսայի, Լողլողի, ներքին գործերի ու պաշտպանության նախարարի, ամենատարբեր մակարդակի պաշտոնյաների, նրանց հավատարիմների ու նվիրյալների և բազմաթիվ այլոց կերպարանքով, որոնք աղավաղում ու աղճատում են նկարի գույները: Անցյալը՝ փայտագործ վարպետ Վարոսի, ով մեծ նկարչի արձանի մոտ ծիրանի փայտից պատրաստած սեղանիկի վրա զանազան իրեր է վաճառում, նարդու, շախմատի քարեր, զանազան զարդաքանդակներ, համրիչներ, որոնց հատիկները միայն «խեթ» են բերում, որովհետև վարպետ Վարոսի բարի ձեռքերով են պատրաստվել, ներկան՝ շուկայում առևտուր անող, կասկածելի, անորոշ անցյալով Շերեփուկի, ում համար ամեն ինչ վաճառքի ենթակա ապրանք է, իսկ ծիրանենու կոճղը՝ միայն վրան միս ջարդելու հարմարանք: Նա խելագարի տեղ է դնում Ավետիքին, որ չի համաձայնվում ծիրանենու կոճղը վաճառել իրեն. «-Հիմա ինձ պիտի համոզես, որ այս աշխարհում կա մի բան, որ ծախու չի՞»: -Հա, -ասաց Ավետիքը»(37): Իսկ Շերեփուկի համար ամեն ինչ ծախու է, անգամ կանայք. «Էս կանանցից որի վրա աչքդ գցես՝ երկու կիլո չրով կգա հետդ՝ ու չի էլ նայի՝ բերանումդ ատամ կա՞, թե չէ...Իսկ դու ատամ ես կոճղը ծախու չի »(33):

Ամեն ինչ «ծախու» է ոչ միայն Շերեփուկի, այլև Լողլողի, Մորուքավորի, նրանց պես ջրի երես ելած բոլոր նրանց համար, ովքեր մարդկանց գնահատում են դրամապանակի հաստությամբ ու թիկնապահների քանակով: Ինչպես փոթորիկի ժամանակ է ծովի հատակից ջրի մակերես դուրս նետվում տիղմն ու աղբը, այնպես էլ նրանց է ժողովրդական հուժկու այիքը ջրի երես նետել: Իսկ թե երբ է մոլեգնած ծովը հանդարտվելու, և հասարակությունը երբ է մաքրվելու աղբից ու տիղմից, Ավետիքի համար դեռևս անհայտ է: Սրտի անհուն ցավով ու կսկիծով է լսում Շերեփուկին.«Մեծ-մեծ բաներից չխոսենք...Հայրենիք, պատիվ, խիղճ...Տո հենց խոսենք...Հայրենիքն ի՞նչ է...Սար, ձոր, դաշտ, անտառ, գետ, լիճ, հող, ջուր, հանք...Ուրի՞շ...Սրանք չեն վաճառվում...Հիմա, որ Ամերիկան գա ու մատը դնի լճիդ վրա, չես վաճառելո՞ւ: Հենց մերժեցիր՝ կկարծի սակարկում ես ու այնպիսի գին կառաջարկի, որ կխեղդվես թքիդ առատությունից: Անցած օրը երկրիդ նախարարը չէ՞ր, որ պարզ հայերենով ասաց, թե ջուրը ապրանք է: Այն ջուրը, որ աղբյուր-աղբյուր գումարվելով՝ դառնում է վտակ, վտակները գումարվելով՝ դառնում են գետը ու սարից իջնում դաշտավայր... Ջուր է, ինքն իրեն ցած է հոսում, դե փորձիր առանց վճարելու այդ ջրով այգիդ ջրի: Ա՛ռը քեզ՝ կջրես»(33):

Ռ. Հովսեփյանը վեպում օգտագործում է ոճավորման ամենատարբեր հնարքներ՝ հիշողության դաշտում տեղափոխություն ներկայից անցյալ, անցյալից ներկա, անցյալից, ներկայից դեպի ապագա, իրականի ու միջականի համադրումներ ու հակադրումներ, ռեալիստականի ու տեսլականի

զուգադրումներ, ինտոնացիոն նրբերանգներ, հեղինակ-տեքստ-ընթերցող կապի շղթա և այլն, որոնք վիպական կառույցը դարձնում են ավելի ամուր ու տարածական բոլոր չափումներում ներդաշնակ:

Ինչպես պատմվածքներում «Հայոց թաղ», «Ճիչ» վիպակներում և այլ ստեղծագործություններում, այնպես էլ «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպում հիշողությունը հանդես է գալիս որպես յուրահատուկ կատեգորիա, որն ավելի է ընդգծում ժամանակի ու տարածության կատեգորիաների միասնականությունը, զոդում շղթայի բոլոր օղակները:

Ժամանակի տարբեր հանգրվաններում Ավետիքը հանդիպում է պատումի մեջ ներքաշված նոր կերպարների, որոնց մի մասն իր ծիրանագույն մոլորակի բնակիչներն են, ովքեր փորձում են գտնել իրենց կորցրած էությունը, դուրս մղել իրենց էության մեջ թափանցել ցանկացող սատանային ու գտնել ինքնամաքրումի դժվարին ճանապարհը, մյուս մասը՝ այս աշխարհի «շալակն ելած» կեղծ ուռուս-հայրենասերները, որոնք հրապարակներում կուրծք են ծեծում, իսկ շրջապատում իրար համոզում, որ հայրենիքը նույնպես ծախու ապրանք է, միայն թե՛ կարգին գին առաջարկող փնի:

Ավետիքի ծիրանագույն մոլորակի բնակիչներն ամեն ինչի մեջ մեղավոր են համարում նաև իրենց. ահա փայտագործ վարպետ Վարոսը, ում համար, ինչպես Ավետիքի, այլ արժեհամակարգեր գոյություն ունեն: Նա չի գողանում, չի թալանում, չի խաբում, բայց իրեն մեղավոր է համարում, որ խավար է ու ցուրտ, իրեն մեղավոր է համարում, որ այգիներ են հատվում, ծիրանենիներ են սղոցվում, իսկ ինքը մեծ նկարչի՝ «Ծիրանի ծառերի տակ» անզուգական, անգին կտավի հեղինակի արձանի հարևանությամբ՝ նրա զարմացած հայացքի ներքո, ծիրանենու փայտից պատրաստած առարկաներ է վաճառում՝ խեղճացած, մեղավոր հայացքը հառած մարմարակերտ արձանին, որի քարացած շուրթերը կարծես շշնջում են. «Երբ սիրտն ու ուղեղը հաշտ չեն, ավելի լավ է մեռնես»:

Բ. Հովսեփյանի հայացքը որսում է բոլորին, մանրագնին քննում նրանց կենսագրության արմատներն ու հոգիների սնանկությունը: Նրանց զենքը իշխանությունն է՝ իրենց ամրոցը, որի ներսում դավեր են նյութում ինչպես իրար, այնպես էլ հասարակության տարբեր շերտերի մարդկանց դեմ:

Ժամանակների մեջ ետ ու առաջ անելով՝ գրողը փորձում է հասկանալ՝ ինչի՞ է ընդունակ մարդ արարածը, ինչո՞ւ նա հեռացավ բնությունից, ինչի՞ համար են սպանություններն ու թալանը, ո՞ւմ է ձեռնտու երկրի բնական ընթացքը շեղելը, ագահության մոլուցքի, այս անվերջ մրցապայքարի ելքը ո՞րն է...Գեղարվեստական հետաքրքիր պատումի մեջ անվերջ հարցեր ու հարցադրումներ են հնչում՝ երբեմն մնալով անպատասխան: Պետության ու պետականության հիմքերը խարխուղ նախկին ճառասացների ու այսօրվա թալանչիների և հասարակության մեջ սեպի պես խրված պատը օրեցօր ամրանում է՝ հուսահատության գիրկը նետելով նույն այդ հասարակության անդամներին, ովքեր դեռ երեկ հավատում ու վստահում էին անկախության

գաղափարին, երկրի լուսավոր ու բարեկեցիկ ապագային, իսկ այսօր չնչին կոպեկներով վաճառում են իրենց գրապահարաններում նույնքան անհուսալի ննջող դասականներին: Պատմությունը կրկնվում է, թե՛ այն հարմարեցնում են ժամանակին: Անցյալի պատմության դասերը չսերտած՝ գալիս է նոր դասեր քաղելու ժամանակը: Իսկ ժամանակը չի սպասում, վազում է՝ իր ետևից քարշ տալով հնարամիտներին, ճարպիկներին ու գողերին: Հետո նույն այդ ժամանակը յուրաքանչյուրին իր տեղը կոնի, սակայն անդառնալի կորուստները ետ չվերադարձնելու գնով:

«Երկրի նորոթյա տերերին» Ռ. Հովսեփյանը ներկայացնում է որպես քաջնազարականության մերօրյա ներկայացուցիչներ՝ նրանց բնութագրելով ինչպես գործունեության տարբեր ոլորտներում, յուրայինների, համախոհների, այլախոհների» հետ ունեցած հարաբերություններում, այնպես էլ նրանց մտածողության, հոգեկերտվածքի մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունների, խեղումների, հաշմավածության սոցիալ-քաղաքական ու բարոյահոգեբանական արմատների բացահայտումներով:

Նրանք «ավելի գործնական և խելամիտ եղան, օրվա պահանջին, իրադրությունների ծավալմանը համապատասխան, նրանք խնամքով օգտագործեցին հեղեղուկ այս էության թե՛ հեղափոխական կայծերը, թե՛ ժողովրդավարության պղպջակները և թե՛ հայրենասիրության շոեշը, որպես նշխարք բաժանեցին ժողովրդին»(7):

Վեպի կերպարներից շատերը, որոնք ներկայացնում են երկրի «նորոթյա տերերին», խարիզմատիկ անձնավորություններ են, «ինքնահավան ու ինքնավստահ», և համոզված են, որ հասարակությանը հուզող բոլոր խնդիրները հնարավոր է լուծել միայն ճակատային գրոհով՝ իշխանության միջնաբերդը գրավելով:

Սակայն երկար ժամանակ չպահանջվեց համոզվելու համար, որ «ճակատային գրոհով» իշխանական միջնաբերդը գրաված այդ «հեղափոխական բարեփոխիչները» ընդունակ չեն երկարատև քրտնաջան աշխատանքի և լուծելու այն բոլոր բարդ խնդիրները, որ աշխարհաքաղաքական անկանխատեսելի զարգացումների համապատկերում կանգնեցին երկրի առջև:

«Հեղափոխության ռահվիրաների», նրանց տարբեր տրամաչափի համախոհների ու համակիրների կերպարները Ռ. Հովսեփյանը կերտում է՝ օգտագործելով հումորի, երգիծանքի, սատիրայի ու սարկազմի տարբեր ձևեր ու եղանակներ: Նրանք վեպում հանդես են գալիս մերթ ծիծաղաշարժ, մերթ ողբերգականորեն տխուր իրադրություններում, որոնք օգնում են բնութագրելու ներկայացնելու նրանց աղճատված հոգեկերտվածքը, բացահայտելու բնավորության այն գծերը, որոնք ոչ միայն միջավայրի ազդեցության արդյունք են: Այս տեսանկյունից վարպետորեն է ներկայացված Մորուքավորը՝ վիպական կառուցվածքի առանցքային կերպարներից մեկը, թերևս ամենաընդգծվածը, ով

ունի ժամանակին համահունչ մտածողություն, աշխարհընկալման՝ բոլոր ժամանակների «հեղափոխականներին» բնորոշ եղանակները:

Մորուքավորը, նախարարները, Լողլողը, բանտապետը, իշխանական բուրգի տարբեր աստիճանին գտնվող նրանց համախոհները, համակիրները պատկերացում անգամ չունեն իսկական հեղափոխության վերաբերյալ ու չեն էլ փորձում հասկանալ, որ ամենակարևորը գաղափարախոսությունն է, որ իրենք չունեն, իդեալի իրականացումը, որն իրենց համար բազմաթիվ անհայտներով հավասարում է: Նրանց ու հասարակության միջև օրեցօր ահագնացող խզումը պայմանավորված է հենց այդ հանգամանքով, նաև նրանով, որ գաղափարազուրկ պայքարում հաղթում է թույլը, պատեհապաշտը, ով կարողանում է քողարկել իր խեղճությունը, դառնալ նենգ, քծնող, դավաճան, դարանակալ ու քինախնդիր, խուսափել մերձամարտից ու հակառակորդին հարվածել թիկունքից:

Մորուքավորին և նրա թիմակիցներին Ռ. Հովսեփյանը ենթատեքստում համեմատում-նույնացնում է Ավետիքի այգու ծիրանենուն թառած այն «քինախնդիր կաշաղակի» հետ, որը «կենաց-մահու պատերազմ էր հայտարարել Ենոքի մունջին. մոռացության էր տվել թոջնային իր կյանքի վայելքներն ու պարտականությունները՝ ձու չէր ածում, ճուտ չէր հանում, ամենուր դարանակալում էր թշնամուն...Հարձակմանը նաև այլ կաշաղակներ էին մասնակցում հաճախ, շրջապատում էին մունջին, թևաբախումներով պտուտահողմ առաջացնում շուրջը, շփոթեցնում, կուրացնում, բայց իրենք չէին ճանկոում, չէին կտցում: Ճանկոելու, կտցելու իրավունքը մեկին էր վերապահված»(61):

Ռ. Հովսեփյանն ամբողջ հասարակական կյանքն է ներկայացնում որպես արքուրդի թատրոն, որտեղ դերակատարները համադրում են ողբերգականն ու գավեշտային, ծիծաղաշարժն ու արցունքաբերը և փաստում, որ արյունն ամենաթանկն է այդ օրերին, ու չի կարելի այն թափել ցանկացած ստահակի առջև: Վերջիններիս պատճառով է, որ մարդիկ, հոպոպի պես, «ձու են դնում ու փախչում: Ձվերը մնում են, իսկ ինքը չկա, ինքը կտրեւ-անցել է սահմանային գետը...»(122):

Ռ. Հովսեփյանը չի հետևում 21-րդ դարակազրին արևմտյան գրականության մեջ լայն տարածում ստացած ու նաև հայ գրականություն ներմուծված արքուրդի գրականության ավանդույթներին: Նա պարզապես ռեալիստական մեթոդով ներկայացնում է անկախության առաջին տարիների համապատկերը, որն ըստ էության տիպիկ արքուրդային է: Մի՞թե արքուրդ չէ, որ մեծ նկարչի արձանի հարևանությամբ նկարիչների, արվեստագետների, փայտագործ ու մետաղագործ վարպետների մի հոծ բազմություն Սարյանի զարմացած հայացքի ներքո օրվա հաց վաստակելու համար առքուվաճառքով է զբաղվում, մի՞թե արքուրդ չէ, որ օրը մի քանի անգամ հեռուստացույցով փառաբանում են «հոգատար ու ձեռնբաց» օլիգարխներին, որ բարեգործական ճաշարաններ են

բացել ու մի թաս ապուր են բաժանում մտավորականության ամենատարբեր խավերի ներկայացուցիչներին, և մի՞թե արսուրդ չէ, որ Ներքին գործոց նախարարի առանձնատան քանդակազարդ դուռն իր արժեքով գերազանցում է պետական բյուջեն: Եվ ավելի քան արսուրդ է, որ «երկիր լքողների առաջն առնելու համար մեր նախարարներն ու զինվորական բարձրաստիճան սպաներն ամուր հիմքով տներ կառուցելով հայրենիքը շենացնելու օրինակ են ցուցադրում: Նաև հավատ ներշնչում զանգվածներին անկախ պետականության ապագայի նկատմամբ: Եթե չունենան այդ հավատը, ինչո՞ւ պիտի ամուր հիմքով տուն կառուցեն...»(106):

Խորհրդանշական է վեպի ավարտը. բանտապետը վերջիվերջո փորձում է գտնել իր կորցրած ինքնությունը. «Էս աշխարհը, բարեկամիս որդի, լցվել է ձծում հեծնող պառավներով ու սատանաներով... Ես այլևս չեմ ուզում ապրել... Նա դեռ չէր ավարտել խոսքը, երբ խավարից արձակված դիպուկ կրակոցը տապալել էր նրան, իսկ վրա հասած հաստավիզ տղերքը ոլորել էին Գոռի ձեռքերը: Եվ մինչև շղթայակապ, բույթ հարվածներից ուշակորույս Գոռին ավտոմեքենա էին խցկել, զույգ լուսարձակներ հասցրել էին տասնյակ այլ լուսարձակներ ծնել և սգո թափորի վերածված մեքենաների շարասյունը, շչակների աղիողորմ ոռնոցով Պաշտպանության նախարարի սպանության բոթն էին տարել մայրաքաղաք» (205):

Հեղափոխությունը շարունակում էր խժռել իր զավակներին...

Ռ. Հովսեփյանի «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպը անկախության տարիներին գրված լայն կտավի լավագույն ստեղծագործություններից մեկն է թե՛ ձևակառուցվածքային, թե՛ բովանդակային բոլոր առումներով: Այդ վեպում, որտեղ հեղինակը վեր է հանում բազմաթիվ խնդիրներ և դրանց լուծումը պայմանավորում քաղաքացիական ակտիվ հասարակության ձևավորմամբ, ավելի լիարյուն կերպով է տրոփում հայ գրականության մայր երակը, որը սկիզբ է առնում մեր ողբերգական պատմության հեռավոր խորքերից ու շարունակվում մինչև մեր օրերը՝ հեռավոր ու մոտ անցյալն ու ներկան ներկայացնելով ապագայի տեսլականում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

«Ռուբեն Հովսեփյանի գեղարվեստական արձակը» ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք հետևյալ եզրակացությանը.

1. Ռ. Հովսեփյանի ստեղծագործության համապատկերում արտացոլվել են ժամանակաշրջանի կենցաղն ու բարքերը, ժամանակակիցների մտածելակերպն ու հոգեբանությունը: Գրողը հանդես է գալիս որպես իր ժամանակաշրջանի տարեգիր և ստեղծում է գեղարվեստական մնայուն արժեքներ, որոնք բացահայտում են նրա՝ ժամանակի սրված զգացողությունը: Տարբեր ժանրերի ստեղծագործություններում Ռ. Հովսեփյանը ներկայացնում է իր հերոսների

ներաշխարհի հասանելի ու անհասանելի շերտերը՝ մի դեպքում՝ «ներսի ու դրսի» ներդաշնակությամբ, ինչն անհատին օժտում է բարոյական բարձր արժեքներով, մի այլ պարագայում՝ հակադրությամբ, ինչը մղում է դեպի հոգևոր սնանկություն ու բարոյական պատենշների խորտակում:

Բոլոր դեպքերում Ռ. Հովսեփյանի մտասևեռումների ակունքներում ժամանակի ու տարածության համապատկերում գոյի իմաստավորումն է: Գրողը քննում-ներկայացնում է հիմնախնդիրներ, որոնք փոխում են արժեհամակարգերը, ձևավորում ժամանակի վերաբերյալ անհատի պատկերացումները, ճշգրտում կողմնորոշման չափանիշները:

2.Ռ. Հովսեփյանի պատմվածքների մեծ մասը նվիրված է կոնկրետ ժամանակներում գրողի կյանքում տեղի ունեցած դեպքերին ու իրադարձություններին, մարդկանց, որոնց հեղինակը լավ է ճանաչում և որոնց հետ առնչվել է անցած ճանապարհի տարբեր հանգրվաններում: Այդ պատմվածքներն աչքի են ընկնում սեղմությամբ ու անպաճույճ պատմելաճով, դրանք գրողական սուր տեսողության ու հոգեբանական նուրբ դիտարկումների արգասիք են, անհատի կենսապատումի, դրամատիկ ապրումների մի-մի ավարտուն պատմություններ և հետաքրքիր են ոչ թե սյուժետային սուր զարգացումներով, այլ հոգեբանական նուրբ ներթափանցումներով, կերպարակերտման ու պատկերաստեղծման յուրահատկություններով:

Ռ. Հովսեփյանի պատմվածքներում որոշակիորեն ճշգրտվում են թեմատիկ ընդգրկումների այն սահմանները, կերպարների այն շրջանակը, որոնք շարքից շարք, ժողովածուից ժողովածու ավելի են ընդլայնվում ու խորությամբ բացահայտվում: Թեմատիկ ընդգրկումների առումով Ռ. Հովսեփյանի պատմվածքները բազմազան ու բազմաբնույթ են: Գրողն անդրադառնում է կյանքի ցավոտ խնդիրներին, աննկատ, ենթատեքստային ծալքերում առաջարկում գեղարվեստական ուշագրավ լուծումներ: Առանձնակի ուշադրության են արժանի պատմվածքների կերպարների ներքին մենախոսությունները, որոնք առկա են համարյա բոլոր թեմաներով գրված ստեղծագործություններում և հանդես են գալիս որպես կերպարների անհանգիստ հոգեվիճակների տագնապալից արտահայտություններ:

Փոքր կտավի ստեղծագործությունները գրական վարպետության կատարելագործման, կողմնորոշման չափանիշների ճշգրտման հիանալի դպրոց հանդիսացան Ռ. Հովսեփյանի համար:

3.Իր վիպակներում Ռ. Հովսեփյանը շարունակում է պատմվածքների թեմաներն ու մոտիվները, իրեն ծանոթ ու հարազատ մարդկանց կերպարներով ամբողջացնում սասունցիներով, մշեցիներով, խնուսցիներով, մեղրեցիներով, Հայաստանի արևելյան ու արևմտյան հատվածներից ներգաղթածներով բնակեցված «մի պուճուր Հայաստանի» պատկերը: Վիպակների հերոսները ներկայացվում են ավելի լայն կապերի ու հարաբերությունների ոլորտներում, ներաշխարհի ավելի խորքային հետախուզումներով:

Բարձր վարպետությամբ Ռ. Հովսեփյանը պատումի ընթացքում բերում-միավորում է բոլոր հանգույցները, ստեղծում ժանրի իր յուրահատուկ մոդելը, որն ամբողջանում է կառուցվածքի խճանկարային ոճով և գունային տարբեր երանգներով: Նա ընդգծում է հավատի պարտադիր առկայությունը մարդու մեջ և այդ հավատի կորստյան անսովոր հետևանքները:

«Հայոց թաղ», «Ճիչ», «Որդան կարմիր» վիպակներում խորհրդանշական պատկերներն են ու դեպքերը հաջորդում են միմյանց, և յուրաքանչյուր խորհրդանիշ մի ամբողջ կենսապատում, մի ամբողջ ժողովրդի մաքառումների համապատկեր է ամփոփում իր մեջ:

4.Ռ. Հովսեփյանի վիպակները շաղախված են պայծառ ու ջերմացնող լավատեսությամբ, ժողովրդի հավերժական ընթացքի, պատմության շարունակականության նկատմամբ ունեցած անխափան հավատով: Դրամատիկ-ոդրերգական կերպարներ են Ռ. Հովսեփյանի վիպակների հերոսները: Նրանցից յուրաքանչյուրի սրտում մղկտում են կորստյան ցավերը, չսպիացող վերքերը հանգիստ չեն տալիս, ահագնանում է հոգիների ճիչը, թնդում որպես հին կարասներից լուսության մեջ տարածվող արձագանք:

5.Պատմելաոճի հանդարտ, «բակունցյան երանգին մոտ» միջոցներով Ռ. Հովսեփյանը ներկայացնում է «երկրի ճակատագիր-անհատի ճակատագիր» հարաբերության իր բանաձևը: Վիպակներում հեռավոր ու ոչ հեռավոր անցյալի վերհուշերի յուրաքանչյուր թել պատումի ընթացքում գալիս-միաձուլվում է հանգույցների մեջ ու ամբողջացնում հերոսների կենսապատումի էջերը:

Ռ. Հովսեփյանի վիպակներում չպետք է փնտրել գլխավոր ու երկրորդական կերպարներ. Բոլորովին էլ կարևոր չէ, թե նրանք ինչպես են ներկայացված վիպական կառույցներում՝ գործողությունների առանցքում, թե՞ առանձին դրվագներում: Հեղինակին հետաքրքրում է ոչ թե ինքնին փաստը, ոչ թե նյութի լայնքը, այլ գեղարվեստական յուրացման խորքը, փաստից արտածվող գեղարվեստական խորքը:

6.Հովսեփյանական արձակի յուրահատկություններն ավելի ցայտուն կերպով դրսևորվեցին «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպում, որտեղ Ավետիքի հիշողությունների միջոցով հեղինակը ներկայացնում է իր մոտեցումները ժամանակի տարբեր հոսքերին, իրողություններին, որոնք փոխում են կյանքի ընթացքը՝ մարդուն դարձնելով դժբախտ կամ երջանիկ, Քրիստոս կամ Հուդա:

Ռ. Հովսեփյանի պատմվածքներից շատերը, «Հայոց թաղ», «Ճիչ», «Որդան կարմիր» վիպակներն ու «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպը մշակութաբանական ծանրակշիռ երևույթներ են նորագույն շրջանի գրական զարգացումների համապատկերում:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԱԾ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

1. Առաջնորդի և ուժեղ անհատի խնդիրը Ռուբեն Հովսեփյանի «Ճայերը» պատմվածքում, Մանկավարժության և հոգեբանության հիմնախնդիրներ, Եր., N1, 2014, Եր., Զանգակ-97 ՍՊԸ հրատ., էջ 133-137:
2. Հայի՝ իր հողի վրա ապրելու և արարելու հիմնահարցը, Մանկավարժական միտք, N3-4, 2014, Եր., Զանգակ հրատ., էջ 21-24:
3. Ուժեղ հասարակության խնդիրը Ռ. Հովսեփյանի «Ծիրանի ծառերի տակ» վեպում, Հայագիտական հանդես, N2-3, (26-27), Եր., 2014, էջ 160-164, «Արման Ասմանզույան» ԱԶ:
4. Հայ մարդու արժեհամակարգի գնահատումը Ռուբեն Հովսեփյանի պատմվածքներում, Կրթության որակի գնահատման հիմնախնդիրները (Միջազգային գիտաժողովի նյութեր), 2015, Մանկավարժ հրատ., էջ 39-43:
5. Մարդասիրության ձևավորումը Ռուբեն Հովսեփյանի գեղարվեստական ստեղծագործություններում, Գիտական տեղեկագիր, Եր., 2016, (N3-4 /28-29), էջ 158-161:
6. Ռուբեն Հովսեփյանի <<Որդան կարմիր>> վիպակը որպես հայ ժողովրդի հիշողության շարունակական արձագանք, Հայագիտական հանդես N3, (33), Եր., 2016, էջ 87-90, «Արման Ասմանզույան» ԱԶ
7. Ավանդականն ու նորարարականը Ռուբեն Հովսեփյանի փոքր արձակում, Հայագիտական հանդես N2, (36), Եր., 2017, էջ 114-119, «Արման Ասմանզույան» ԱԶ:

Асрян Сирвард Александровна

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРОЗА РУБЕНА ОВСЕПЯНА

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологический наук по специальности 10.01.02 “Армянская литература новейшего периода”.

Защита диссертации состоится 22 июня 2018 года в 12:30 часов на заседании специализированного совета 003 по специальности “Литературоведение” при Институте литературы имени М. Абегамяна АН РА по адресу: ул. Григора Лусаворича 15. г. Ереван.

В общей атмосфере творчества Р. Овсепяна отразились быт и традиции времени, психологический портрет и мировидение современников. Писатель выступает в качестве летописца своего времени, создавая непреходящую художественную ценность, отображающую чуткое восприятие автором современного ему мира. В своих произведениях разных жанров Р. Овсепян представляет глубинные и поверхностные психологические особенности своих героев – в гармонии “внешнего и внутреннего”, что делает героя человеком, наделенным возвышенными моральными принципами, или же посредством внутреннего конфликта, подталкивающего героя к моральному банкротству и приводящего к отсутствию моральных барьеров.

В любом случае, в центре художественного внимания Р. Овсепяна – осмысление бытия во времени и пространстве. Писатель представляет в своих произведениях проблемы, влияющие на систему ценностей индивидуума, формирующие представление о нем, вносящие коррективы в принципы, на основании которых осуществляется моральный выбор.

Часть рассказов Р. Овсепяна посвящена событиям, имевшим место в его жизни в тот или иной ее период, а также людям, которых автор хорошо знает и с кем ему довелось пройти определенный отрезок жизненного пути. Эти рассказы

выделяются своим непосредственным стилем и сжатым характером, которые производны от развитой писательской интуиции и способности замечать мельчайшие психологические нюансы. Упомянутые рассказы представляют собой законченные истории, повествующие о жизни индивидуума, и интересны не столько своими сюжетными особенностями, сколько тонким психологизмом, спецификой создания образа, творческого полотна.

В рассказах Р. Овсепяна очерчиваются границы отображения образов, тематическая направленность, расширяющиеся от цикла к циклу и от сборника к сборнику. С точки зрения тематической направленности рассказы Р. Овсепяна разнообразны. Писатель затрагивает злободневные жизненные проблемы, в имплицитной, междустрочной манере намечая художественные пути их решения. Особого внимания заслуживают внутренние диалоги героев рассказов. Внутренний диалог присутствует в рассказах любой тематической направленности и выступает в качестве тревожного проявления внутреннего беспокойства, свойственного овсепяновским героям.

Маленькие, емкие рассказы стали для Р. Овсепяна прекрасным средством оттачивания художественного мастерства, и позволили определиться с выбором художественных принципов.

В повестях Р. Овсепяна продолжается тематика и мотивы рассказов, “маленькая Армения” с ее сасунцами, мушцами, хнусцами, мегрийцами, переселенцами из западной и восточной части Армении дополняется галереей уже знакомых нам персонажей. Герои повестей живут в более вместительном художественном мире, их внутренний мир раскрывается глубже и полнее.

Художественное мастерство Р. Овсепяна позволяет ему переплести сюжетные линии, создавать свою своеобразную жанровую модель, формирующуюся посредством синтеза цветовых оттенков в пределах мозаичной структуры произведений. Рубен Овсепян всячески подчеркивает необходимость наличие веры у человека и не жалеет красок для того, чтобы показать плачевные результаты ее утраты.

В повестях “Армянский квартал”, “Крик”, “Араратся кошениль” глубоко символические картины и события следуют друг за другом, и каждый из этих символов содержит в себе историю жизни, историю целого народа.

Повести Р. Овсепяна пронизаны светлым и теплым оптимизмом, верой в непрерывный исторический путь народа, в непрерывность истории. Галерея образов повестей в основном носит драматический, трагедийный характер. В

сердце каждого из героев живет боль потерь, незаживающие раны не дают им покоя, крик души назревает и раздается, разносясь эхом.

Посредством спокойного, “бакунцевского” нарратива Р. Овсепян представляет свою формулу соотношения судьбы родины и судьбы индивидуума. В его повестях все сюжетные линии, пересекаясь, образуют сюжетные узлы, отображая, таким образом, жизнь героев.

В повестях Р. Овсепяна нет главных и второстепенных героев. Не имеет никакого значения, каким образом представлены они - в гуще сюжетных событий или на периферии. Автору интересен не сам факт, не масштаб, а глубина художественного познания, порождаемая данным фактом.

Основные особенности овсепяновской прозы наиболее ярко выражены в его романе “Под абрикосовыми деревьями”, где посредством воспоминаний Аветика автор представляет свое отношение к тому или иному жизненному явлению, меняющему жизнь человека и делающему его счастливым или несчастным, Христом или Иудой.

Такие рассказы Р. Овсепяна как “Армянский квартал”, “Арагатская кошениль”, его повести, а также роман “Под абрикосовыми деревьями” представляют собой значимое культурологическое явление в новейшей армянской литературе.

SIRVARD A. ASRYAN
RUBEN HOVSEPYAN'S FICTION

10.01.02 – This is the brief version of the thesis completed within the specialization field “Armenian Literature of Modern Period” to claim the scientific degree of PhD in Philology.

The defence will be held on the 22nd of June 2018 at 12:30 o'clock at the session of Higher Attestation Commission's Degree-awarding Council 003 Specializing in Council of Literary Studies at Manuk Abeghyan Institute of Literature of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. Address: 15, Grigor Lusavorich, Yerevan.

Ruben Hovsepyan's creative legacy serves as a general framework comprising the everyday life, routine, habits and lifestyle, as well as the mindset and psychology of the people referred to. The writer appears to keep the chronological records of the epoch and generates permanent literary values which reveal his acute feeling of his time. In the works created in a variety of genres, Ruben Hovsepyan introduces the explicit and implicit layers of the inner world of his characters setting up a specific balance between inner and outer domains which helps to attribute high moral values to the character, while, in other cases, the literary discourse setting is based upon some contradictions leading towards spiritual vanity and moral barriers crashed.

In every single case, the focus of Ruben Hovsepyan's vision stems from his own sensing search of the existence introduced against the background of time and space-based panorama. The writer's explorations are aimed at raising issues which change systems of values, individual conceptions of time, as well as, at more precise standards of alignment and positioning. The majority of Ruben Hovsepyan's satires refer to some events and happenings that took place in certain period of author's life, comprising people he was quite familiar with due to the encounters at different points in his life. The stories by Ruben Hovsepyan are distinguishable due to their laconic and unsophisticated narration style, therefore they evidence the writer's acute observations and his delicate and even subtle psychological perception, thus, they are produced as separate and complete personal life stories, comprehensive stories of dramatic personal sufferings, hence, they are attention-grabbing not due to some drastic storyline twists if not due to delicate psychological penetrations, intrinsic creation of characters and peculiar visualizations.

In Ruben Hovsepyan's stories we can find some theme-based boundaries that are precised and, together with the series of characters, get expanded from one

book of stories to another for a deeper revelation. As for the topic-based coverage, Ruben Hovsepyan's stories offer a rich variety of forms and contents. The writer refers to some particularly painful issues for which, within quite deep sub contexts, quite unnoticeably, he offers curious literary solutions. The protagonists' inner dialogues are of particular interest and can be found in almost every story irrespective of the topic covered, and they are produced as alarmed expressions of the characters' souls astir.

The small-sized works of literature became a realm for Ruben Hovsepyan so that he could enhance his literary mastery, orientation standards and reach the necessary level of precision. In his novellas, Ruben Hovsepyan maintains the storylines and motifs introduced in the stories and through the characters familiar and dear to him he completes the image of "tiny Armenia" inhabited by Armenians from Sasun, Mush, Khnus, Meghri, namely, by people who had immigrated from Eastern and Western Armenia. The characters of his novellas are depicted within a broader set of correlations and links, with deeper perturbations in their inner worlds.

Ruben Hovsepyan's shows a high-level mastery in uniting all the knots within the narrative, creating his particular model of the genre which eventually grows completed in the mosaic style and the variety of colorings of the literary discourse structure. He emphasizes the necessary presence of faith in human beings and observes the unusual consequences of the loss of that faith.

The novellas "Armenian district", "Scream", "Armenian cochineal" are the novellas where the symbolic images and events appear to follow each other: every symbol is a separate and complete life story comprising a panoramic depiction of national life struggle

Ruben Hovsepyan's novellas are enriched with bright and warming optimism, with an undeniable belief in nation's eternal life rout and continuity of nation's history. The characters of his novellas are dramatic and even tragic protagonists. Every single character depicted by him carries the pains of loss, wounds that do not recover and keep annoying them; therefore, the souls scream keeps incrementing and disturbing with the loud noise that seems to be reflected within the silence of the ancient clay vessels.

The narrative by Ruben Hovsepyan – so calm and quite close in its style to another Armenian writer Axel Bakunts' style – conveys the author's own formula of the correlations between the individual's destiny and nation's destiny. Every storyline in his novellas, recalling both distant and not-distant past events, comes to join the knots of the narrative and to complete the pages of characters' life stories.

In Ruben Hovsepyan's novellas one should not main characters and secondary ones: it is not important at all how they are introduced within the structure of the narrative – within or beyond the key scenes. The author is interested the depth of

artistic self-expression and the artistic depth stemming from the fact introduced rather than in the fact itself or the broadness of the referent introduced.

The peculiarities of Hovsepyan's prose are more obviously and vividly expressed in the novel "Under the apricot tree" where the author makes use of his character's – Avetik's – memories in order to introduce his own approaches to the varieties of trends and realities of that time that appear to change the life pace making people either happy or unhappy, Christ of Judas.

Many of Ruben Hovsepyan's novellas – "Armenian District", "Scream", "Armenian cochineal" together with his novel "Under the Apricot Tree" are cultural phenomena of considerable value within the trends of Modern Armenian Literature.